

דְּרָשׁוֹת

פרשת כי תשא, תשע"ח, מספר 1260

בין עגל הזהב לצלם הזהב של נבוכדנצר נעמה גולן

ורגליו עשויות מחרס וברזל. בחלקו השני של החלום מופיעה אבן אשר מרסקת את הצלם והופכת להר גדול אשר ממלא את כל הארץ. לאחר שמספר דניאל לנבוכדנצר את חלומו, הוא גם פותר לו את פשרו. על פי פתרונו, כל אחת מן המתכות אשר מרכיבות את הצלם מסמלת אחת מ'ארבע המלכויות' האנושיות אשר עתידות לשלוט בעולם בזו אחר זו (בבל, מדי פרס ויוון)

ואילו האבן אשר מכה את הצלם והופכת להר גדול הממלא את כל הארץ מסמלת את השלטון האלוהי.¹

המוטיב של חלוקת תולדות ההיסטוריה לתקופות אשר מסומלות באמצעות ארבע מתכות: זהב, כסף, נחושת וברזל מופיע כבר במאה ה-8 לפנה"ס, באחד מפרקיה של היצירה 'מעשים וימים' שנתחברה על ידי המשורר היווני הסיודוס.² על ידי סכמה זו מתוארות חמש תקופות בתולדות האנושות מראשיתה ועד לימיו של המשורר. ארבע מבין חמש התקופות המתוארות מסומלות על ידי אותן ארבע מתכות הנזכרות ב'חלום הצלם' של נבוכדנצר. הדמיון בין המקורות איננו מסתכם בכך: בשניהם מופיע גם המוטיב של התמעטות הדורות. נראה כי מחבר פרק ב בדניאל השתמש בסכמה מן המוכן: סכמת 'ארבע המלכויות', אשר כללה את: אשור, מדי, פרס ומקדוניה. אולם, בשל ההקשר של ההיסטוריה היהודית והעובדה שנבוכדנצר הבבלי

חטא העגל הנזכר בפרשת כי תשא הוא אחד החטאים החמורים בתולדות עם ישראל. עד כדי כך חמור הוא, שבעקבותיו מבקש ה' לכלות את עם ישראל ולעשות את משה לגוי גדול. תיאורו של חטא זה מתעצם בעזרת ניגוד שיוצר הכתוב בין משה לבין העם.

בשמות פרק כד מצווה ה' את משה: "עלה אלי הַהָרָה וְהָיָה שָׁם וְאָתַנָּה לְךָ אֶת לַחַת הָאֲבָן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר פָּתַבְתִּי לְהוֹרְתָם" (שמות כד:ב). משה אכן עולה להר ונמצא שם במשך ארבעים יום וארבעים לילה, ובמהלכם מצטווה להקים את המשכן. לאחר תקופה זו נאמר: "וַיֵּתֶן אֶל מֹשֶׁה כְּכַלֹּתוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הָעֵדוּת לַחַת אֲבָן פְּתוּבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים" (שמות לא:יח).

אולם האווירה החגיגית מתחלפת עד מהרה במשבר עמוק. המעבר בין הפסוק החותם את פרק לא לבין הפסוק הפותח את פרק לב מבטא את הניגוד בין המקום שבו נמצא משה לבין המקום שבו נמצא העם, הן מבחינה פיזית והן מבחינה רוחנית. בעוד משה נמצא על ההר ומקבל שם את התורה, העם נקהל על אהרן ומבקש ממנו "קום עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הֶעֱלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם לֹא יָדַעְנוּ מָה הָיָה לוֹ" (שמות לב:א).

מלבד הניגוד הגיאוגרפי בין משה הנמצא למעלה לבין העם הנמצא בתחתית ההר, קיים גם ניגוד נוסף בין לוחות האבן לבין עגל הזהב: משה מקבל לידי את לוחות האבן הכתובים באצבע א-לוהים, ואילו העם מפרק את נזמי הזהב אשר באוזני נשותיו. ניגוד זה מתעצם כאשר יורד משה מן ההר ולוחות האבן בידי, ורואה את העגל ואת המחולות. הניגוד שנוצר הוא כה חריף, עד כדי כך שמשה איננו יכול להכילו, והוא משליך מידי את הלוחות ומשבר אותם תחת ההר. בנוסף, משה שורף את עגל הזהב "וַיִּטְחֶן עַד אֲשֶׁר דָּק וַיִּזְרַע עַל פְּנֵי הַמַּיִם וַיִּשָּׂק אֶת בְּגָדֵי יִשְׂרָאֵל" (שם לב:כ).

המוטיב של שרפת העגל, טחינתו עד דק ופיזורו על פני המים מהדהד בסיפור מאוחר יותר, סיפור 'חלום הצלם' בספר דניאל (פרק ב). נבוכדנצר רואה בחלומו צלם עצום אשר ראשו עשוי מזהב, חזהו וזרועותיו עשויים מכסף, מעיו וירכיו עשויים מנחושת, שוקיו עשויים מברזל

¹ הביטוי "מלוא כל הארץ" מתקשר גם במקומות נוספים במקרא לנוכחות האלוהית. ראו לדוגמה: "קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת מְלֵא כָל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ" (יש' ו:ג); "לֹא יָרְעוּ וְלֹא יִשְׁחִיתוּ בְּכָל הַר קְדָשִׁי כִּי מְלֵאָה הָאָרֶץ דְּעָה אֶת ה' כַּמַּיִם לַיָּם מְכַסִּים" (יש' יא:ט). בנוסף, ההר מופיע כסמל לנוכחות הא-לוהית, גם במקומות אחרים במקרא. ראו יש' ב:ב. גם המילה הארמית "טור" (הר) רומזת לכך. חילופים בין 'ט' ל'צ' רווחים בארמית, והמילה "צור" מופיעה במקומות רבים במקרא בתור כינוי לאל. (דב' לב:ד, יח, ל, לא; יש' יז:י). ראו: A. Lacocque, *The Book of Daniel* (trans. D. Pellauer), Atlanta 1979, p.49

² ש' שפאן (תרגם מיוונית והוסיף מבוא והערות), *שירת הסיודוס: מעשים וימים, תיאוגוניה, מגן הירקליס*, ירושלים 1956, עמ' 41-45, שורות 201-106.

* ד"ר נעמה גולן, מרצה לתנ"ך במכללת בסמינר הקיבוצים ובמכללת הרצוג.

העגל. בעוד לוחות האבן הניתנים למשה על ההר מסמלים את שלטון האל, עגל הזהב מסמל את מעשה ידי האדם. הזיקה בין שני סיפורים אלו באה לידי ביטוי גם בתיאור התנפצות הצלם הדומה לתיאור שריפת עגל הזהב. ריסוק הצלם מתואר על ידי הפועל "וְהִדְקַת הַמֶּזֶן" (=וְהִאֲבִין) רצצה אותן [את רגלי הצלם] - דנ' ב:לד). פועל זה, אשר חוזר גם בפסוק הבא: "בְּאֲדִין דָּקוּ כְּחֶדָּה" (=נשחקו כאחד - שם:לה), יוצר זיקה לשונית לסיפור 'חטא העגל' שבו מסופר כי לאחר ששרף משה את עגל הזהב, הוא טחן אותו "עַד אֲשֶׁר דָּק" (שם' לב:כ).⁶ הזיקה בין הסיפורים איננה מתמצית רק בכך. העגל עשוי זהב, וכך גם ראשו של הצלם, אשר מסמל את מלכותו של נבוכדנצר.⁷ בשני המקרים, לאחר הריסוק של העגל או של הצלם מופיע גם מוטיב הפיזור. לגבי העגל, מסופר כי משה מפזר את אפרו על פני המים: "וַיִּזְרַק עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (שם' לב:כ), לגבי הצלם מסופר שלאחר שהוא נופל ומתפורר, הוא הופך להיות כמוץ מגרנות קיץ, אשר נושאת אותו הרוח (דנ' ב:לה).

סיפור 'חלום הצלם' (דנ' ב) יוצר זיקה ברורה לסיפור חטא העגל (שם' לב). באמצעות זיקה זו ובאמצעות השימוש של שני הסיפורים באותם הסמלים מועצם הניגוד בין התחום הא-לוהי לבין התחום האנושי. בנוסף, שני הסיפורים אינם מסתיימים בהתנפצות (של הצלם או העגל), אלא לאחר ההתפוררות מופיע השיקום, קיים תיקון. האבן אשר מנפצת את הצלם העצום הופכת להר גדול אשר ממלא את כל הארץ, ובאופן דומה, משה שב ועולה אל ההר וה' כותב שם בשנית את עשרת הדברים על גבי לוחות האבן שבידיו. כך מלמדים שני הסיפורים הללו על כוחו של תיקון, על כך שגם לחטא חמור כמו 'חטא העגל' יש כפרה.

עורך: פרופ' יוסף עופר עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור
על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב
הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון

⁶ 'זקוביץ, אביעה חידות מני קדם, תל אביב 2005, עמ' 50.

⁷ בפרק הסמוך, דניאל פרק ג מקים נבוכדנצר צלם אשר כולו עשוי זהב. על סמיכות פרשיות אלו ומשמעותה ראו D. N. Fewell, *Circle of Sovereignty: A Story of Stories in Daniel* 1-6, Sheffield 1988, p.67

הוא מחריב המקדש, החליף המחבר את אשור בבבל. על פי תפיסתו הכרונולוגית של ספר דניאל, על שני חלקיו (אשר איננה מדויקת מבחינה היסטורית), מלכות מדי באה בעקבותיה של מלכות בבל, ומלכות פרס באה לאחר מלכות מדי. מתוך השוואה בין 'חלום הצלם' לבין סכמות דומות של 'ארבע מלכויות',³ עולה כי מחבר דניאל ב לא השתמש בסכמה הקיימת של 'ארבע מלכויות' כפי שהיא, אלא יצק אל תוכה תוכן חדש. את השינויים האלה היטיבה לנסח דבורה דיאמנט: "המחבר היה יכול לבחור בפסל של בעלי חיים שהיו נפוצים בעולם העתיק. אך הבחירה בפסל דמוי אדם רומזת כבר לענייניו העיקרי של המחבר: טבעו האנושי של היצור הזה. העובדה שהפסל עשוי ממתכות רבות ערך, הבאות לפארו ולחזקן, אף היא מאותתת יד אנוש... הפסל עצמו מסמל את עקרון השלטון האנושי כמושג כללי. מכאן שאין הסכמה מבטאת רק מהלך היסטורי של יחידות הבאות בזו אחר זו, אלא מייצגת גם צדדים שונים של תופעה אחת - שלטונם של מלכים בני אנוש".⁴

ואכן, השוואה בין 'חלום הצלם' כפי שהוא לפנינו, לבין סכמת 'ארבע מלכויות' אשר ממנה ינק המחבר, חושפת בפנינו כי האלמנטים הייחודיים אשר המחבר בחר להוסיף לסיפור קשורים בניגוד שבין שלטון האדם אל מול שלטון האל. אלמנט זה בא לידי ביטוי הן בצורה האנושית של הצלם והן בהוספת מוטיב האבן אשר מחריבה את הצלם תחילה ולאחר מכן הופכת להר אשר ממלא את כל הארץ. באמצעות השימוש בסמלים של האבן וההר בתור סמל לא-לוהי, ומנגד במתכות (ובפרט בזהב) בתור סמל למלאכותי ולאנושי - מועצם הניגוד שבין האדם לאל.⁵

סמלים אלו באים לידי ביטוי גם בסיפור חטא

³ הדגם המתאר רצף של ארבע מלכויות מופיע גם במקורות פרסיים, יווניים ורומיים. היסטוריונים יווניים, שחיו בימי גדולתה של ממלכת פרס הכירו סכמה משולשת: אשור, מדי ופרס. סכמה זו מדגישה את חשיבות החוליה האחרונה - פרס, ועל כן נראה כי גובשה בימי האימפריה הפרסית כתעמולה פוליטית. בימי ממלכת אלכסנדר מוקדון התגבשה סכמה מרובעת שכללה את אשור, מדי, פרס ומקדוניה. אצל מחברים רומיים התגבשה נוסחה מורחבת של הסכמה המוסיפה את רומא כממלכה חמישית. ראו: D. Flusser, "The Four Empire in the Fourth Sybil and the Book of Daniel", *IOS* 2 (1972), pp. 148-175

⁴ ד' דיאמנט, "ארבע המלכויות בספר דניאל", *כלים שלובים: מגילות מדבר יהודה וספרות ימי הבית השני*, ירושלים תש"ע, עמ' 332.

⁵ הניגוד בין האבן לבין המתכת אשר מסמל את הניגוד שבין האל לבין האדם בא לידי ביטוי גם בסיפור דוד וגלית (שם"א יז). בעניין זה ראו: נ' גולן, 'סיפורי דניאל: ניתוח ספרותי של דניאל א-ו', עבודת דוקטור, רמת גן תשע"ז, עמ' 60-62.